

לספרות, אמנות ועיון

דב סדן /

לענין הקריאה: שמע ישראל

יהודי שאינו איש צבא, ושם ברוסיה עומדים יהודים אחינו ובשרנו ונלחמים בנז, יהודים כשרים וטובים, שאם מזדמנים לך אתה אימנר להם שלום עליכם, פתאום באים ועושים מלחמה עמנו. תופס אתה את הדבר? מוחי אינו תופס. ולשם מי נלחמים הם, לשם הצאר הצורר אותנו שעושה להם פוגרומים, וכמי הם נלחמים, בנז, עצמם ובשרם, אחיהם בני ישראל, שהסתחפנו בעצמם ועשינו הספד גדול ליהודי הפוגרומים" (כל סיפורי, מהדורת תשס"ו, עמ' מ"ב"מ"ג), ואף בסיפורי "הירחמיאלים" יובא מעשה שאירע בימים רחוקים יותר: — "בסערת המלחמה יצא ר' אברהם הגר מביקתתו, חגור בחרב כישמעאל ללחום את מלחמת העיר. ראה אותו ראש גרד מגדודי החוגר וייר כדור של אש... נפל ר' אברהם מת. כיוון שעמד ראש הגדוד לפשט את החלל הכירו וחיבקו וצעק, אחי אחי, עד שהוא מחבקו ומנשקו ומגפפו, פלח חץ כבדו ונפל חלל על גוויית אחיו. אחר המלחמה שפכו על גווייתיהם עפר. אחר קצת שנים בנו שם בתים וישבו בהם." ("עיר ומלוואה" תשל"ג, עמ' 163-164). לאמור, חזרנו לבלדה של טשרניחובסקי, במרחק של דורות וכי יתרת סיפורי שני אחים, אחר שנתגיר נאמר שישאר בגויהו.

אבל משחזרנו לשורת-הסיום של שירת טשרניחובסקי, נראה את נקודת-המוקד בהרחבתה, כקצת אר תותיה כשירה וכן בבוא שאל מאלק, בספרו: "דאס געזאנג פון איוב", כלומר: שירת איוב, לתאר את עירוב העמים בשדה הקרב, כדרך שוני הדיבור של החיילים ללשונותיהם: יהודית, צרפתית, אנגלית, צ'כית וכשנלי עמיהם: יהודים, צ'כים, צרפתים, רר סים ולהעמידם אחים-לענות. הרי בהתפוצץ פגזים, מתים כולם מיתה אחת, ולכולם אויב אחד — הוא הרצח. וסיום השיר לאמור: "און דא געקומען זיך אויסגענען / ביי די ברעדעריקברים, ביי הרובע ווענט, / און א ווונדער איז געשען: ס'האט איין ברודער דעם צווייטן דערקענט" (תש"ט, עמ' 43-54). לאמור: ופה באו לטען טענתם, ליד קברי האחים, ליד תורבות הכתלים, ונס התרחש, האח הכיר את אחיו, וראה גם ראה, באותו סיום ממש, כבשירתו של טשרניחובסקי, אנו מיצאים גם בשיר אחר, והוא של ליאון קופמן, ששמו: "צוויי אויף א פעלד" כלומר: שניים בשדה (בשדה-הקרב), והוא מעשה בשני פצועי מלחמה, האחד מתפלל שהחמה לא תשקע והאחר מתפלל שהנחל לא יעבור על פניו. זוחל הראשון אל האחרון ומגיש לו מים ומבקש כי ישיב לו את השמש: "האבן דארשטיקע צוויי אויף א פעלד זיך דערנענט / אין בלוס פון דער וון האט א ברודער דעם צווייטן דערקענט" (בלעטער אין קראנק; תשכ"ו, עמ' 65). כלומר: שני צמאים התקרבו בשדה. בדם השמש הכיר את אחיו.

ברוגמאות האלה חלה ההרבה ועיקרה במה שאין לפנינו הסיטואציה המיוחדת של שני חיילים יהודים, אלא שני חיילים סתם, ואף אין אנו יודעים, בייחוד בדוגמתיים האחרונות אם הם חיילים בשני צבאות אויבים. וכמוכן ניתנת ההרחבה לפנים מן הרחבה, כגון העמדת שני אחים ואפילו תאומים כ" ארבים בגוף ובגפם (והאבטיפוס עשיר ויעקב) וראה שירת של י. ה. בן אהרון חוק ששמו: מלחמת אחים ("מיתרים מכינור", ת"ש, עמ' 73-81) ונאמר בן: "בשדה הרחבה בשדמות הקמה / אלי קרב ששז התאומים. / באחד הנקם. בשני התימת — / זו היתה פרשת אלומים" (עמ' 75). והדו של הכתוב בתאומיקדומים מבצבץ ועולה: ולאום מלאום יאמץ (בראשית כ"ה, כ"ג).

✕

ונחזור לקטע-האמצע משלושת קטעי ש"י עגנון שענינו במלחמת העולם הראשונה, כדי להביא דברי יונה קרפל, ששילבם בסיפורו: "עפר ארץ ישראל" הוא מעשה ביהודי, חייל אוסטרי, שהתנדב לחזית הטורקית, וזכה לבוא לארץ-ישראל, והרי פיסקה שתרגומה כך: "השונא? עכשיו באה עלי, על שלמה, הלמות לב חדשה... תשונא? הוא שמע, כי כאחת עם האנגלים ניצב בארץ ישראל לגיון יהודי, וייתכן כי ייגזר לירות באחינו-עצמנו... עתה הופר כל שלומנו... כמה? נמצא ששקדו לבוא לארץ-ישראל, כדי לירות בהם ביהודים, בציונים? הוא ייאלץ לעשות כן. הקיסר שלו עושה מלחמה באנגלים, והוא יהיה חייב לציית לו. ומה אשמתו היא, כי כאחת עם האנגלים נלחמים יחד יהודים, ציונים? כזהו כבר גורל העם היהודי המפורז והמפורד, שבניו מוכרחים לעשות מלחמה זה כנגד זה" (1922, עמ' 30).

אולם לפי שדרכו של מוטיב כשם שהוא פתוח לפניו של תוגה הוא פתוח לפניו של שחוק נראה בסיפור. שענינו מעשה, שאירע בניכול לפני שני דורות, מלחמת טורקיה ורוסיה, ומביאו ליאופולד סאבא-מאונד (עם שום תיאוריו נקבע המונח: מאי וויסוסוס), ששלח ידו לסיפורים, ששאבם מחיי יהודי מזרח-אירופה, וכללם בקומץ: סיפורי יהודים פולנים (ויצא גם בהוצאת בראנדייס בפראג), עיקרו מהתלה על מוגדריש, ליד קאמינץ-פודולסק, שהיה גיבור מלחמה, אך גיבור פיקת, ומה עקבותיו. שר קצינו ראש הגדוד בחיל-הרוסים, הכרית, שכל חייל שיביא לו רובה טורקי לרבות ארנק-כדורית, יזכה בחמישה רובל. גוזרן מוגדריש להשמע לו, ועד מהרה הניח לפניו, לפני קצינו, רובה וחממושחו, וכן עשה לילה לילה, וכשהיקשה לו קצינו: הכיצד, וסיפר לו לאמור: "בצאתי בלילה הראשון ולבי דופק ואמרתי ליטול רובה, התפללתי לבוראי שר ימציאני טורקי שנרדם, אבל הבורא היטיב עמי רב יתר, פתאום ניצב טורקי לפני, ומכוח נשקו כנגדי, ואני כגזון נשקי כנגדו, ובאותו רגע עצמו פירשנו את שם השם בלשון-הקודש, וורקנו את כל הרצח". "האם אתה יהודי?" שואל הסורקי. "כן, אמרתי ואתה?" — "אף אני מגזע אברהם", הרואה אתה. אדוני הקצין בהיפגש, שני יהודים, (המשך בעמוד 16)

לומר: "יודישע שפריכווערטער און רעדענס ארטען" (תרס"ח) כי לומר: פתגמים ואמרות יהודיים, שעותו של בנימין זגל העמידתו ספר מספרי-היכוד של הפתגמנות ב" יידיש, ודאי שאינו תמיה למציאותו של ערך שטעי ישראל, אך אפשר שהוא תמיה למיעוטו, שאין אלא שלושה סימנים לו: 1) פאר לויסער, "אהבה רבה" קומט ער נישט צו, "שמע ישראל", כלומר: מרוב "אהבה רבה" אין הוא מגיע ל-"שמע ישראל"; וה" ביאור, כי פתגם זה מסתייעם בו לגבי מי שאותב להבטיח, כי עשה יעשה טובות, ולעולם אינו מגיע לכך, ונעיר, כי חודה של המימרה הזאת היא ב" הסמכת תפילת אהבה רבה בנוסח לקריאת "שמע ישראל" כפי שהן בסידור (נוסח אשכנז) ונמצא הקרוב משמש את הרחוק, ודף גלגולי של הפתגם ימצא בהם כעין מודרניזציו שלו, והיא הלצה על מי ששטוף באהבת בת ניכר עד כדי דחיית שייכותו לישראל, ואין באן המקום להאריך. 2) "אין גייטרא טאר מען גיס זאגען קיין, "שמע ישראל", כלומר: בנייטרא, אסור לאמר, "שמע ישראל", והביאו, כי גייטרא הוא שם עיר בהונגריה, שתרשביה נחשבים גנבים גדולים, ויהודיה חוששים מאמירת "שמע ישראל", שכן חובה היא לעצום, אגב כך, את ה" עיניים ובינתיים אפשר שייגנב שעונם מכיסם, ולא נעיר בזה אלא שאותה עיר פירסומה המסופק ההוא הוליד כמה מיני בדיחה. והעניין, אף בספרי קערת ימצאנה. 3) "אויסער, "שמע ישראל", קומט קיין וואר ווארט אויס זיין מויל גיס ארויס", כלומר: מחוצה ל-"שמע ישראל" אין דיבר של אמת יוצא מפיהו, והפתגם הזה, אם שאף בו כלולה גנות, כרוך לה שבת, ללמדך שאפילו דובר שקרים, מודה באמת-יחודו של הבורא.

עינינו הרואות כי מספר השימושים, באוצרי-סוד זה, אינו רב, אך הוא עלה על האוצר שקדם לו, והכתוב גרמנית, היא אסופתו של אברהם סנדלאה, ששמה: "שפריכווערטער אונד רעדענסארטען", דויטשיידישער פארצייט" (פרנקפורט, 1860) ה" מביא אך פתגם אחד, ס' 797: "עס קרישט קאאנער אומוונסט: שמע ישראל", לאמור, אין צועק חינם (או: לשוא), "שמע ישראל". והביאור: מי שקורא לעזרה יש לו סיבה לקרוא, ולא מן הדין הוא, שלא לקפוז ולסייע ולתרהר, כי אין הוא צריך לכך, ואך יתרה (או: הפקרות) היא לו, וכדומה. "בואו ונחזיק טובה לרמאין — נאמר בתלמוד (כתר בות ס"ח, ע"א) — שאילמלא הן, היינו חוטאין בכל יום שנאמר: וקרא עליך אל ד' והיה בך חטא (דברים ט"ו, ט').". והמבאר מסיים: "המילים שמע ישראל נעשו קריאת-מצוה, משום שהן דם המלים האחרונות שכל איש ישראל חייב, בשעת מיתתו, באמירתו, בין הוא אומרן מדעת, בין שאלה הסוברים אותו בשעת מיתתו, אומרים אותו במקומי".

ואין צריך לומר, כי העיון בשני האוצרות, אר צרות-הפתגמים, המונחים לפנינו עתה, רחוק ממיצוי שימושית של הקריאה: שמע ישראל, וניתן להוסיף כמה וכמה, וכן, למשל, הניב: אין איין שמע ישראל, שפירושו: תוך כי אמירה אחת של שמע ישראל וכוונתו: בחטף, על רגל אחת וכדומה, וראה חיים הוז: "לא שהה והעמיד ארבע כלונסאות, לא היה יום וכל שהגא-אהא, כבר הוא בעל... בעמיו, בשמע ישראל אחר ו" (בקולר אחד, "תשכ"ג, עמ' 18). אך על שימוש מיוחד נחשודרתי מתוך שיחה עם רבקה גובר, בהיותי ראשונה בביתה בנהורה מתוך השיחה ההיא נתחזר לנו, כי אביה ואבי, עליהם השלום, היו בימי מלחמת העולם הראשונה חיילים: אביה — בחילו של הצאר הרוסי, ואבי — בחילו של הקיסר האוסטרי, אביה בגדוד הצר על מיבצר פשמישל ואבי בגדוד הנצור בו, משנודע, מתוך השיחה, כי שניהם ניצלו, אמרה רבקה: ברוך השם, שהרי היו בגדולה שבסכנות, ששני יהודים המשרתים בשני צבאות אויבים, יתרגו, חס ושלום, זה את זה, והמשכה של השיחה היה ענין הסכנה הזאת, וזה בלט אפרט הידוע, כי בהיות יהודים בחזית-כפל כזאת, הרי אירע, בייחוד במלחמת העולם הראשונה, כי בהדרשם להשתער בקרבי-כידונים, היו מניסים רבייהם המטרונים וצועקים מצדיהם ומצדיהם: שמע ישראל, גם בקריאה של וידוי, גם בקריאה של אזערה, כמוכן, ששיחתנו ההיא לא נמלטה מהזכרת הבלדה הידועה של ש. טשרניחובסקי "בין המצרים", שענינה מלחמת-תורכיה בין צבא תורכיה המשוועדת לבין צבא יוון המשוועדת, ובו שני יהודים, והם אחים, זה חייל מגויס בצבא האחד, וזה חייל מתנדב בצבא אחר, וסופם ששניהם נהרגים, בלא דעת, זה על ידי זה, ולאור ברק היריה איש את אחיו הכירו".

אם נאמר לכנוס מת, שהוגד בספרותנו במסכת ה" טראגית הזאת לא נספיק, ונפתח בדברי ש"י עגנון, המובאים בהם, בכתביו, לפיורין — וכן בסיפורו "חופת דודים", ובו תיאור זקן ונשוא פנים, השב אל בית הקברות, שהוא מלוגו לילה, ממלאכתו בעיר שבה הוא סבל — "ובאשמורת הבוקר יבוא אל האוהל, להחם את בשרו מעט, שם ילמד שלושה פרקים משניות, את הפרק דאחד ילמד לעשות חסד של אמת עם נשמות בעלי מלחמה אשר נספו ב" שופכם דמ'אחיהם מטעם המלך ושריו, והנה נכדי שות על פני השדה, ואת הפרק האחד ילמד לעשות חסד של אמת לאשר נמקי בעונם בבית-הסוהר ואיש לא עמד עליהם לקרוא את שמע בצאת נפשם העשוקה מעמק עכור, ואת הפרק האחד ילמד לזכר הנשמות העובות אשר עזבי עולמי-היגון בכתי חולים ובנים יודעי ספר אין להם" (כל סיפוריו, "על כפות המנועול", מהדורת תשי"ט, עמ' חל"ו) לאמור: תפילה תפילה לכל בית משלושת בתי-המכאובות של האדם, — בית-הקטקטין, בית-האסורים, בית-החלואים, וכן בסיפור "ער הנד": "אבל היא הסיעה סיה הימנו ושאלה, מה אתה שומע על אחיך. שמעתי, שאף הוא בצבא, אם לא תיפסק המלחמה, לא יימצא

דב סדן / לענין הקריאה

(סוף מעמוד 15)

במה ישיתו, אם לא בעסקי? אומר אני לשלמון צבי, היהודי הטורקי: "רצונך לעשות עסק טוב?" — "על שום מה לא" — אומר הוא. — "אך תוכל לשאול כזאת?" — "טוב, אני אומר לך, ומספר לך, כי כבוד הקצין שלנו קבע פרס של חמישה רובל לבל רובה טורקי, ואם רצינו להתחלק עמי, יספיק לי מאה רובים ומאה תרמילי-כדורים. שלמון הוא יתודי טוב וסיפק בגאמנות את הסחורה, מתוך סכנת גפשות, ואף אני גטלתיה, לילה לילה, בתוך סכנת גפשות, ולבסוף שילמתי לו את מאתיים וחמישים רובל, שהרוויח באותו עסק גאה, ויברכו השמים את לבד הקצין ואשתו החסודה וילדיו החביבים." אין מעניננו עתה לעמוד על הסיפור כולו ועלילתו, אף לא על לשונו המזרחי, המבקשת לחקות דרך דיבורו של מוג'דיש, שאין המחבר שונה בזה מרוב מחברי הדור ההוא. בין הם ישראל בין אינם ישראל, שהיו בטוחים, כי כמיני עיקום של חתירה, הם מקיימים את תכליתם, וכבר עמדתי על כך בכמה דוכתי. עיקר לנו היא עצם המתלה, שיסודה הוא במניעת התנגשות הדמים שבין חיילים יהודים ה' משרתים בשני צידי החזית של חילות אויבים, ואין בנו ספק, כי גם המחבר שמע מה על קריאת שמע ישראל, שחיילי היהודים משמיעים, במעמד התנגשות של צבאות האויבים, בין בקריאת שמע מיתו, בין בקריאת אונרת חיים, והוא העמידה בשם שהעמידה, אך משתו ניצל לו וכראה הפיסקה ש' תבאנו על שניהם המכוננים רוביהם זה בנגד זה ושניהם אומרים באותו רגע עצמו את שם אלד היהם בשפת קודשם.

ומן הענין להעיר על גלגול, או גלגול-גלגול של גוסס סאכר-מאונד כפי שפירסמה, זה כמה, וולד קיזנר במדורו, 'מדור ההלצות', ושמו: גיבור מלחמה יהודי (טאג-טארגון-זשורנאל, 11 במארס, 1959) והיא כהעברה ממלחמת טורקיה רוסיה הרוסית קת למדי למלחמת העולם הראשונה הקרובה יותר, ותוא מעשה חייל יהודי בצבא ארצות הברית, ש' הצטיין על דרך מיוחדת: בהיותם, הוא וחבריו מ' שלים, בלילות, בתפירותיהם ומסביב דממה, היה געלים לשעה קטנה, וחוזר עם קבוצת חיילי האויב השבויים. חכל היו מפליאים את מעשהו וביקשו לדעת ביצד הוא מצליח בו, אך הוא לא גלה סודו. אולם משתגיעה השמועה למפקד, ונדרש לבאר ה' ביצד, הודה כך לאמור: "בסשיטות, אני הולך ברוב דממה וותירות לתפירות האויב, בכל פעם ופעם במקום אחר ואומר: יהודים, אני צריך מנין ל' אמירת קדיש ותוך רגעים מעטים, מצטרפים אלי עשרה, חמישה עשר יהודים, ואני מביאם כשבויים למחנה, אבל — העיר בטוב-לב המפקד — אתה מבגיד בזה את בני דתך", לא — ענה ותחיל המטרייטי — אין אני מבגידם, מוטב להם להיות

שבויים אצלנו מהיות גיבורים לכמשלוחיהם". וכך נמצאת מהתלה מלידה שבמותה ואסילו קלר ש' הימנה.

*

מה היו פני הממשות של עיקר הנושא שלפנינו, ניתן ללמוד במעשה שהיה, וסיפרו עליו ידידי משה פרקש עליו השלום בשירו הפשוט והתם שענינו וידויו של אביל בשעת מיתתו: "כאשר בשדה קרב הייתי / ומלחמה חפלה שם לתמתי / להתקפה נצאה [יצאנו] בשחר השחר — — — כידוני הארור ואנוכי הבליעל / גפש אחי קיפחתי בעלות השחר / וכאשר כידוני אל לבו וגח / הפיל חרבו נחרד וצווח: / שמע ישראל אוי ואבוי לי / או לשבעת בני, אבני למשפחתי, / הוי, ריבונך של עולם, מה עוללתי / אחי הוא — אחי היקר, לא ידעתי / לא ידעתי שהנך עברי / גיחמתי, כי הרגתיך, מחל לי / טוב היה לי תמול שלשום למות / מהיום שפטים באתי לעשות", / גטלתי על צוארי-אחי ועל לבו / ואשמע את קול תפילתו: / "מלחמתי לך, כי חייל אתה, / אך (לוא) אותי כזה וכדין קברת — — —" / אני — — — / לאט-לאט עיניו געצמות, / כאשר הגיע לשמע ישראל / עודו תפילה זו אבי מלמל: / דקה לפני מותו וידויו גמר, / ואת משפטו-האחרון כך-אמר: / "אחי היקר, לא ידעתי / גיחמתי כי הרגתיך, מחל לי", / כך אבי המנוח החזיר בשמחו / ובאימת הדיו הלך לעולמו", לדברי חשיר-האלה מקדים הכותב הערה כי כתבם במיוחד לבני ולבנותיו שיידעו מזה סבם ואביו ר' יוסף ב"ר ישראל משה, והוא מוסיף: "באם שיר זה יגיע ליהודי כלשהו, יזכור או ילמד מכאן, מה גדולה היתה קללת הגלות, שבמקרים רבים במלחמות, יהודי שפך דם-אחי — — — והוא מזדעזע רק כאשר מפיו של קורבנו בוקע ה', שמע ישראל". כזה מקרה ממש קרה לאבי ז"ל, בחזית הסרבית במלחמת עולם הראשונה, אבי ז"ל היה מבכה את קורבנו מדי יום ביומו, כפי שהיה מתאבל גם על חורבן מקדשנו, מרה שחורה ליתתה את אבי ז"ל עקב זה עד יומו האחרון, ואני בטוח שהיתה זו לו הסיבה גם שהלך לעולמו, עוד טרם מלאו לו שלושים ותשעה אביבים, ואני אז בן שש, צעיר לימים מאד הייתי, אך מילותיו ה' אחרונות לעולם יצלצלו באוזני, אולי גם לי עד יום מותי. בהן ביקש פעם אחרונה מחילה מקורבני: וכך אמר בידיש: ברידער זיסער, ויי מיר מוחל, איך האב גישט געווסט אז דו ביסט א ייד" — [אחי היקר (בדיוק: המחוק) מחל לי לא ידעתי שהנך עברי (יהודי)] כך בספרו: "לאורך כל הדרך" תשל"ח, עמ' 6—8, המחבר, שידעתי, תלמיד חכם, לא האריך ימים לאחר צאת ספרו והלך, באביב ימיו לעולמו ונראה, שפירסום וידויו של אביו היה לו כורת.